

Kierkegaardova koncepcija egzistencijalne dijalektike

ITA LUČIN*

UDK: 141.32:162.6

Pregledni članak

Primljeno:

6. svibnja 2015.

Prihvaćeno:

21. svibnja 2015.

Sažetak: Iako poznati protivnik Hegelove spekulativne filozofije, Kierkegaard je ipak u svojoj filozofiji, odnosno filozofskom promišljanju, preuzeo i naravno modelirao upravo dijalektički pristup životu. Umjesto da je zanemario jastvo i držao ga pod stegom apsolutističkog vihora, on je egzistencijalnom dijalektikom uzdigao osobu i kao rezultat svih životnih stremljenja postavio individu u kao jedini zadatak. Upravo će ta dijalektika u sebi involvirati estetiku, etiku i kao vrhunac religiju, a kroz don Juana, Sokrata i Krista pokušati biti putokaz kako zadobiti sebe, uvijek iznova potpuno i snagom apsurdna predajući se Bogu, i to snagom šutnje i konstantnog prevladavanja očajanja. Ishod je obećavajući, ishod je zadobivanje jastva.

Gljučne riječi: egzistencijalna dijalektika, stadiji, individua, apsurd, odluka.

Uvod

Proučavanje dijalektike jastva kod Kierkegarda ne može se i ne smije se izvući iz konteksta društvenog razvoja i oformljivanja nekih novih granica na svjetskoj pozornici 19. stoljeća. Tom pojavom razvoja zemljopisnog i materijalnog upravo je individualnost doživjela svoj pravi *decrecendo*. Ovo je stoljeće poznato kao najplodnije razdoblje razvoja intelekta, znanosti, ponajviše glazbe i ljudske misli uopće. Uzrok ćemo pronaći u više srodnih čimbenika, kao što je širenje utjecaja Rusije i Amerike, utjecaja koji dolazi do središta Europe i ostavlja traga u njezinu duhovnom, gospodarskom i socijalnom razvoju, ali je upravo zbog toga naglo rasta i tjera u okretanje misticizmu i indijskoj filozofiji. Nadalje, znanost ubrzano kreće naprijed, na čelu s Darwinovim evolucionizmom, i postaje glavno oruđe modernog čovjeka, povećavajući mu tako svijest o njegovoj moći; manufakturu zamjenjuje tehnologija koja dovodi do brže proizvodnje, što uzrokuje prvu krizu građanskog svijeta i pojavu proletarijata na svjetskoj pozornici. Ovakav razvoj misli doveo je do novog misaonoga uporišta koje se žestoko protivi sustavu i stoji izvan njega snagom

* Doc. dr. sc. Ita Lučin,
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Mostaru,
Matice hrvatske b.b.,
88 000 Mostar, Bosna i
Hercegovina, itasakota@
gmail.com

paradoksa, na rubu apsurdna i dramatična volje, a paradigmatički se očitivalo u osobi Sørensa Kierkegaarda, tzv. oca egzistencijalizma, i u njegovoj filozofiji individue. Ovo stoljeće također je razdoblje najveće političke i filozofske pobune protiv tradicije, posebno one u kršćanstvu i one koja se odnosi na filozofski sustav, odnosno na temelje Hegelove objektivne idealističke misli. Naš je Danac, pored i nakon ovakve spekulativne filozofije i zaborava pojedinca, bio pravo osvježeno i intrigirano s ironičnim intelektualnim snabdijevanjem danas već široke, populacije mislilaca koji su spremni mijenjati svoje stare životne habituse.

Egzistencijalno, praktično i pojedinačno protiv sustavnog, teorijskog i univerzalnog

Kierkegaard je preteča svih modernih filozofa egzistencijalizma. On je prometejski svjesno težio misliti egzistencijalno, htio je biti prosvjetitelj koji educira u potpunoj svjesnosti da razumijevamo unazad, a živimo gledajući unaprijed. I kad usmjerimo svoju pozornost problemima egzistencije, trebamo ih promotriti, ne bez strasti i objektivno, već cjelokupnošću naše osobnosti. On je egzistenciju smatrao životnim pogledom u kojem individua sama kreira svoj sustav, živi ga, ne spekulirajući o njemu. I za to biva odgovorna, pred sobom i pred Bogom.¹ Prvi je koncipirao pojam egzistencije i egzistencijalne slobode.

Što je za Kierkegaarda egzistencijalizam? On bi bio doktrina koja pretpostavlja prioritet egzistencije u odnosu na esenciju. Esencija je direktno transpoziranje glagola *esse* – biti, a egzistirati prvobitno znači izići iz kuće, pojaviti se, pokazati se i odnositi se na postojanje, a ne na bit. Biće je objektivna logička nužnost koja je univerzalna i apstraktna, a esencija određuje to što biće čini bićem, ali ipak ne govori o tom da biće egzistira. Ono uopće ne mora egzistirati da bi postojalo – biće esencije jest da bude moguća. Egzistencija je ta koja aktualizira esenciju i s tom je činjenicom degradacija u odnosu na esenciju jer obilje mogućnosti koje ova sadrži reducira na jednu koja je stvarnost.² Kierkegaard razvija ovu tezu o mogućnosti i nužnosti s obzirom na slobodu u okviru sinteze, ali daleko od Hegelove sustavne filozofije. Dolaženje do egzistencije jest ona vrsta promjene koja se ne odvija u esenciji, nego u bivanju i predstavlja prijelaz iz ne-egzistiranja u egzistiranje, odnosno prijelaz iz mogućnosti u stvarnost. Egzistencija je neprestani proces postajanja. Postavlja se pitanje može li zapravo nužnost, stvarnost, aktualnost kao kategorija ulaziti u proces promjene koju osigurava ovo dolaženje do egzistencije. Znamo da se nužnost ne mijenja, već ostaje uvijek svojstvena sebi, posebno stoga što ta promjena podrazumijeva svojevrsnu patnju, sužanjstvo, koju ne može osjetiti. Sve što uopće ulazi

¹ Usp. J. GILL, *Essays on Kierkegaard*, Burgess Publishin Company, Minneapolis, 1998., str. 29.

² Usp. S. KIERKEGAARD, *Bolest na smrt*, Mladost, Beograd, 1980., str. XIII.

u ovu promjenu, s ciljem ulaska u egzistenciju, dokazuje izričito samim ulaskom da nije nužno, jer jedino što ne može ući u tu egzistenciju jest nužno, jer nužno jednostavno jest. Mogućnost i nužnost se za Kierkegaarda ne razlikuju u esenciji, nego u bivanju. Ništa ne egzistira zato što je nužno, ali nužno egzistira upravo iz razloga što je nužno. Zato treba napomenuti kako ništa ne dolazi do egzistencije na temelju logičke osnove, već samo pomoću uzroka. Ne treba egzistenciju miješati s pojmom život, jer čovjek može imati dobar, loš, kratak ili dug život, ali egzistencija nema te stupnjeve, može imati samo pojedinačna svojstva. Kad se kaže da je čovjek slobodan, to ne znači da, prema egzistencijalistima, ima slobodu, nego da je sâm sloboda. Isto tako čovjek nema egzistenciju, nego jest egzistencija koja je potpuna ili uopće nije.³

Budući je svoju filozofiju smatrao čisto subjektivnom i od stvarnog života neodvojivom, samim time i praktičnom, u Hegelovom je teorijskom umu vidio najvećega rivala. Poznato je da se Danac u potpunosti razilazio s Hegelovom idealističkom filozofijom, no ipak se prema njemu trebao odnositi kao prema naslijeđenoj instituciji mišljenja, koja se upravo u aktu njezine pune negacije ukazivala kao nezaobilazna. Kao njihove najvažnije opozicije možemo navesti Kierkegaardovo suprotstavljanje Hegelovoj objektivnoj istini, individualno općem, osobni život sustavu. On općenito strast ili *pathos* suprotstavlja spekulativnom umu. Bit je strasti da ona, baš različito od završnog zaključivanja Hegelova sustava, prisiljava na odlučivanje koje odlučuje ili ovako ili drukčije. Odluka je skok, odlučan protest dijalektičkoj refleksiji.⁴

Za Kierkegaarda egzistencija je najprije jedina stvarnost nasuprot sustavu, stvarnost individue nasuprot povijesnoj univerzalnosti u kojoj je osoba lišena vrijednosti. Ona je jedna kršćanska egzistencija pred Bogom i to takva da odlučuje samu sebe ili za ili protiv kršćanskoga bitka. Egzistencija nije čisto *ex-istere* kao pojavljivanje i izlaženje unutrašnje biti u njoj primjerenu egzistenciju. Umjesto Hegelova djelatnog duha, stupa refleksija unutrašnjeg djelovanja. Istinski egzistirajući čovjek je potpuno individualan čovjek bez sebi ravnoga i istovremeno univerzalan je čovjek. On je autodiktat i teodiktat u jednom.⁵ Tako on, kao i Hegel, pozdravlja ono ja kao uvjetnu sintezu kontradiktornih strana, ali čvrsto odbacuje idealistovu pretpostavku da se ove protivne sile u ljudskoj duši ipak na kraju, i to potpuno prirodno, razvijaju u harmonično stanje jastva. To bi značilo da razvoj onoga *ja* nije prirodni proces i da ove protuslovne sile nikada ne će biti pomirene ni anulirane. Umjesto

---

³ Usp. S. KIERKEGAARD, *Bolest na smrt*, str. XI.

⁴ Usp. K. LÖWITH, *Od Hegela do Nietzschea. Revolucionarni prelom u mišljenju devetnaestog vijeka*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1988., str. 155.

⁵ Usp. *isto*, str. 326.

toga, istinsko je ja zasnovano na sintezi različitih ili natjecateljskih impulsa, želja i potreba koje uvijek ostaju u suprotnostima, ali koje se drže skupa potporom volje ili duha.

Naziv Kierkegaardova kapitalnog djela *Ili-ili*, odnosno *Enten-eller* u originalu, nastao je kao svojevrsna parodija ili slogan na ključne karakteristike Hegelove filozofije koje se odnose na reinterpetaciju Aristotelove logike. Točnije, na reinterpetaciju zadnjega: *principium exclusi medii*. O čemu se tu zapravo radi? Hegel je tvrdio da je pronašao temeljnu pogriješku u Aristotelovim trima osnovnim zakonima logike koje je on zamijenio svojom dijalektičkom logikom. Zakon identiteta ($A=A$) netočan je jer svaka stvar uvijek je više nego ona sama. Zakon neprotuslovlja (ne istovremeno A i $ne-A$) neispravan je jer svaka stvar koja egzistira jest i ona sama i nije ona sama. Zakon isključenja trećega (A ili $ne-A$) neispravan je i Hegel Aristotelovo *ili-ili* zamjenjuje sa *i jedno i drugo* jer, na kraju krajeva, tako zahtijeva i njegova *Filozofija duha*, zapravo cijeli sustav koji počiva na sintezičnosti dviju prethodnica teze i antiteze.

Rođenje naslova djela *Ili-ili* počinje kada se navedeni suvremenik, Kierkegaardov biskup Mynster, u časopisu *Tidsskrift for Litteratur og Kritik*, obrušava upravo na ovaj dio Hegelove spekulativne logike, smatrajući kako između racionalizma i supernaturalizma ne može i ne smije postojati treće, element koji ih izmiruje ili sintetizira. Da stvar bude gora, drugi navedeni suvremenik, biskup Martensen, kao već proslavljeni hegelijanac, tvrdio je suprotno, nužnost sinteze i posredništva, uključujući trećega, pozivajući se na kršćanstvo, Kristovo utjelovljenje i otkupljenje, u čemu je vidio neoborive argumente za svoje hipoteze o obrani spekulativnog klasika.⁶ Kierkegaard također smatra da je Hegel počinio veliku pogriješku eliminirajući ove klasične zakone ljudskoga mišljenja, posebno isključenje trećega, jer je to direktni napad na subjektivnost – bit individualnog ljudskoga iskustva. To, po njemu, dovodi do indiferentnosti i demoralizacije, jer nije čovjekovu osobnu slobodu, koja se odnosi na izbor u moru različitih mogućnosti, bez čega postignuće istinskoga jastva postaje nemoguće.⁷ Nesumnjivo je da je, kao i svoj suvremenik Mynster, vidio hegelijansku spekulaciju kao nedostatnu, ali je naslov, koji je za opisivanje početnih dvaju životnih stadija uzeo, ipak dugovao danskoj filozofskoj časopisnoj raspravi o problemu isključenja trećega i time pomalo izgubio na svojoj, već poznatoj originalnosti, što je ipak neobičnija činjenica, uzevši u obzir njegovo ironiziranje i oštrinu pera. Može se slobodno izriječkom tvrditi da je Kierkegaard gotovo u potpunosti u svojim djelima koristio dijalektičku metodu srodnu Hegelovoj, čak je i ponosno

⁶ Usp. J. STEWART, *Kierkegaard's relations to Hegel reconsidered*, University Press, Cambridge, 2003., str. 192.

⁷ Usp. M. WATTS, *Kierkegaard*, Oneworld, Oxford, 2003., str. 146.

sebe nazivao dijalektičarom. Stoga proces koji proživljava *jastvo* možemo slobodno zvati egzistencijalnom dijalektikom.

Što sve u sebi involvira Kierkegaardova egzistencijalna dijalektika?

Po Kierkegaardu, održavanje istinite osobnosti (bivstva bića) zahtijeva neprestano nastojanje ostajanja u zajedništvu, nerasplinitosti, u nekoj vrsti sinteze ili ravnoteže; mnoštvo protivnosti, suprotnih stremljenja koje egzistiraju unutar osobnoga ja – to je njegova koncepcija dijalektike osobe. Napor, uloženi da se to ostvari, uzrokuje tjeskobu, nemir, tako da nema trajnoga rješenja ovoga paradoksalnog egzistencijalnog zahtjeva, koji je neizbježni dio pojedinčevoga bivanja istinskim ja. Taj napor odvijaće se kroz stadije.

ESTETSKI STADIJ

Egzistencija se aktualizira na način da svoj izvor ima u korespondirajućem stanju svijesti, koje determinira specifičan svjetonazor, odgovoran za vrijednosti, ideale, motivacije i ponašanja toga načina egzistencije. Razvoj kroz stadije egzistencije spiritalnog je karaktera, ne odvija se automatizmom kao fizički rast, nego zahtijeva svjesnu odluku individue.

Prvi stadij Kierkegaard naziva *estetskim*, u kojem estetičko zadržava egzistencijalnu notu, jer on ipak poeziji, umjetnosti i svim vrstama imaginacije postavlja granice. One pružaju samo nesavršenu utjehu u životu, jer kad upravljamo svoje oči u umjetničko, ne gledamo u zbiljnost.⁸ Pod estetičkim stadijem razumijevamo ontološki nastavak estetičkog znakovnoga procesa u egzistenciji koja oblikuje, opaža i sudi. Ono što određujemo pojmom egzistencije modus je estetičkog kao izraz određenog položaja bitka čovjeka. Kod Kierkegaarda riječ je o estetičkoj egzistenciji u smislu duhovnog i vitalnog stanja pojedinca, čije se stanje bitka realizira u odnosu prema estetičkom bitku i čije postojanje ima samo toliko realnosti koliko ga ima sam estetički bitak.⁹

Estetsko u čovjeku jest ono pomoću čega je on neposredan i živi u toj neposrednosti, iako tada ne živi istinski u svojoj egzistenciji. Prepušta se životu u hedonističkom smislu i tako se kreće samo na površini života, koji se razbija laganim udarima uživanja.¹⁰ Osoba čija je relacija prema egzistenciji definirana neposrednošću, rijetko je duboko vezana i za što u životu, jer kad izgubi zanimanje za nešto ili ugleda atraktivniju alternativu, ona samo promijeni smjer. Egzistencija je tu promatrana

---

⁸ Usp. D. COOPER, *A companion to aesthetics*, Blackwell publishing, Nothampton, 1995., str. 254.

⁹ Usp. M. BENSE, *Estetika*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1978., str. 103.

¹⁰ Usp. M. WATTS, *Kierkegaard*, str. XVII.

u terminima mogućnosti koje mogu biti motrene ili nakratko kušane, radije nego u terminima dugotrajnih projekata ili ideala koje bi trebalo ispuniti. I zato što živi neposredno, ovakva osoba ne podređuje svoj životni stil, svoje atribute i ponašanje ikakvim kritičkim refleksijama. Sad Kierkegaard traži najapstraktniju ideju koja će inkarnirati estetskog egzistenta, a to je upravo ideja *osjetilne genijalnosti* koja se može izraziti jedino u duhu glazbe.¹¹ Ona je strastvena i orkanska tako da ne može biti opisana ni zahvaćena sinkronijski, već u slijedu trenutaka. Jer, da postoji u jednom trenutku, mogla bi se naslikati. Glazba idealno pristaje za izraz osjetilnosti jer opisuje neposredno u svojoj potpunoj neposrednosti. Ona je apstraktni medij koji je prikladan za ekspresiju općeg i neodređenog, kao takva demonska je i leži izvan carstva duha. No, ne bilo kakva glazba. Tu ideju po Kierkegaardovu mišljenju može ostvariti samo Mozart svojim djelima u kojima postoji pravo jedinstvo ideje i forme, i to kroz ideal stadija – *Don Giovannija*. Taj glazbeni genij savršeno je točno znao ocrtati intimne osjećaje lika, čime je dao maha moralnom relativizmu. I on je, kao i Kierkegaard, žudio za izrazom unutrašnjeg. Uvijek je novim tonovima tumaćio osjećaje i strasti, ostajući neprekidno iskren nalazio je pravi izraz i mjeru za poniženje, ponos, srditost, prkos, hrabrost, kukavičluk, bol, ljubav uvrjede, udvaranje, dok su posebno intonirani bili smrt i život. Zato su njegovi likovi, a posebno Don Giovanni, stvarali udivljenje kod Kierkegaarda i utjelovili savršene primjere za njegovu dijalektiku ideje u estetičkom stadiju.

Po Kierkegaardovu filozofskom obrascu, Don Giovanni ili kako je u široj literaturi popularnije, Don Juan ne može razumjeti život jer je sam rasut u nestalnim i neponovljivim trenucima života. Otud se u svim prolaznim zadovoljstvima javlja bojazan, ironija, nemir, patnja, muka, bol, nevolja i zlo.

Ovdje je riječ o želji, ne pojedinačnoj individui, kao principu duhovno određenog, to je ideja *osjetilne genijalnosti*. Izraz joj je dakle, Don Juan, a za njega je izraz glazba. Njegova je ljubav egzaltana, ne duševna, već osjetilna. Po svojoj koncepciji nije vjerna, već nevjerna, ne voli jednu nego sve, ona sve zavodi. Dok je duševna ljubav postajanje u vremenu, osjetilna je iščezavanje u njemu. On ne zavodi, on želi i zato želja i djeluje zavodnički, utoliko on zavodi. Don Juan uživa u zadovoljenju želje, svaka djevojka ima nešto što ga čini sretnim i zato ih sve uzima, no čim se nauživao, traži novi predmet i tako čitav život pretapa u osjetilnu permanenciju. Njegov život je beskonačni krug neprestanog ponavljanja uvijek jedne te iste radnje, ali uvijek s drugom ženom i s posljedicom da je njegova egzistencija zbroj nekoherentnih i isprekidanih trenutaka. Evo primjera:

¹¹ Usp. S. KIERKEGAARD, *Ili – ili*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1990., str. 50.

*Bez ikakva reda neka se pleše;
Netko menuet, netko foliju,
Netko allemandu, nek' zapleše.
A ja za to vrijeme s druge ću strane
S ovom i s onom ljubovati,
Ljubovati, ljubovati.*

(Mozart, *Don Giovanni*, I. čin)

Kao estetik, naš zavodnik živi u svijetu beskonačne potencije s bezbrojnim mogućnostima od kojih ni jedna nije prava i ni za jednu se ne treba odlučiti. Živjeti estetski znači ne odlučivati se – ne izabrati. Jer samo u trenutku zadovoljstva Don Juan nalazi spokoja. Kad trenutak iščezne, obuzme ga malaksalost. Duh se stalno nastoji probiti, ali ne dolazi do prodora jer on stalno biva obmanut.¹² Estetski stadij ima za cilj života ono po čemu je čovjek *neposredno* ono što jest. Izlazak iz sveopće neposrednosti postiže se odlukom u kojoj posreduje interes. Kad se odlučuje za neku od mogućnosti pokazuje se interes za svoju egzistenciju. Tamo gdje je interes posredovao, odluka je pala jer je interes znak nadmoći koju stvarnost ima nad mogućnosti. Ovo je trenutak prijelaza u novi životni stadij, jer je akt biranja bit etičkog života u kojem čovjek spoznaje da je mogućnost nemoćna u odnosu prema stvarnosti.¹³

Estetska egzistencija utjelovljuje upravo temporalnu, prolaznu stranu čovjeka, dok trajnu zanemaruje. Iz tog razloga pojavljuje se pojam tjeskobe kao indicacija da čovjek uopće ima vječno u sebi. Bez elementa nepropadljivog, ne bi ni postojao pojam tjeskobe. Ali osoba koja je osjetila tjeskobu u sebi, a koja uporno ustraje u estetskoj egzistenciji, završit će u očaju.¹⁴ Nužno je učiniti prvi izbor. Skok u etičko.

ETIČKI STADIJ

Etički stadij kod Kierkegaarda, drugi po redu, elaboriran je iz jedne vrlo jednostavne premise: *Izabрати себе*. Kao spinalnu čovjekovu zadaću Danac postavlja pronalaženje istine. Istina je, kaže on, subjektivna i povezana s našim osobnim iskustvima i vrijednostima, a to je upravo ono što motivira čovjeka da donosi odluke¹⁵. Dakle, ona je individualna. Upravo u ovoj egzistenciji unutarnji svijet individue ima veću

¹² Usp. S. KJERKEGOR, *Brevijar*, Grafos, Beograd, 1986., str. 21.

¹³ Usp. S. KIERKEGAARD, *Bolest na smrt*, str. XX.

¹⁴ Usp. J. GILL, *Essays on Kierkegaard*, str. 12.

¹⁵ Usp. S. O'HARA, *Kierkegaard. Within your grasp*, Wiley Publishing, New York, 2004., str. 67.

važnost od onog vanjskog. Ona traži samospoznaju i bori se postati bolje ljudsko biće, idealno ja, što joj je i omogućeno jer posjeduje autonomnu volju i slobodu izbora.¹⁶ Ono što ovdje zatječemo jest predlaganje nadilaženja estetičkog, proakciju dijalektike koju Kierkegaard vidi najprije u instituciji braka.

U braku se izbjegava sebeljublje i prelazi se u sferu ljubavi prema bližnjemu. Sad osoba voli onog drugog. A ljubav prema čistom drugom temelji se na jednakosti jednoga s drugim samo pred Bogom. Tako onaj drugi u braku postaje onaj koji je ujedno i jednak. Ovakva ljubav jedina je prava alternativa brojnim prerusenim formama egoistične estetičke ljubavi koje zasjenjuju moralnu viziju.¹⁷

Zapravo cilj etičkoga života, kako naglašava u svom popularnom *Ili-ili*, jest očuvati ono što je pozitivno u estetičkom životu i omogućiti ravnotežu ličnosti. Kako? Jednostavno tako da etičke radnje inkorporiraju žar estetske mašte nasuprot apstrakciji, promičući estetske elemente u etičke. Još preciznije, iza apstrakcije etičko uzima sliku mogućega ja kojeg je imaginacija predstavljala i konkretizira ga. Uzme li se kao maksima, glasit će: dokle god je jastvo (*Ichheit*), ono je i nužnost, a dokle god ima zadatak postajanja jastvom, ono je mogućnost (*κατα δύναμιν*).¹⁸ Etička osoba ne tvrdi potpunu autonomiju nad cijelom svojom egzistencijom. Ona može i hoće izabrati to da razvije određene kapacitete, a da druge ostavi, ali je tada potpuno svjesna toga da oni talenti koje odbacuje imaju svoju vrijednost. Takav subjekt ne srlja u bezbrojne mogućnosti, nego uzima dani element i ovjekovječuje ga u mašti. Držimo li se izbora čitavom unutrašnjom stranom i iskrenošću ličnosti, biće se pročišćava i dovodi sebe u stanje višeg povećanja. Ili-ili ne označava izbor između dobra i zla, nego izbor kojim se bira dobro i zlo, ili kojim se odbacuju dobro i zlo. Tu se radi o tomu da treba znati kako želimo živjeti i pod kakvim određenjima promatramo cijeli život.¹⁹ To je etika, stvarnost samog biranja, ono posredstvom čega čovjek postaje to što postaje. Estetika bi onda bila ono putem čega on neposredno jest ono što jest. Najbolji je izraz estetske egzistencije da je ona u trenutku, a čovjek koji živi etički taj trenutak ne uništava, već se napreže da ga odredi. Tko živi etički, svuda oko sebe vidi određenje kao zadatak. Takav čovjek ima unutrašnji mir i sigurnost, jer dužnost nema izvan samoga sebe – nego u sebi. Etički način života temeljen je na odanoj obvezi prema obitelji, prijateljima i vrijednostima socijalnih institucija. Etička je individua samoj sebi transparentna i ne živi nasumice kao este-

¹⁶ Usp. M. WATTS, *Kierkegaard*, str. 200.

¹⁷ Usp. J. FERREIRA, Impartiality and moral blindness in Kierkegaard's »Works of love«, u: *The Journal of Religious ethics* 5(1977.)2, str. 68.

¹⁸ Usp. D. J. GOUWENS, Kierkegaard on Ethical imagination, u: *The Journal of Religious ethics* 10(1982.)2, str. 206.

¹⁹ Usp. S. KIERKEGAARD, *Ili-ili*, str. 581.

tička. Čisto prirodno stanje čovjeka je to u kojem je on u milosti svojih instinkata – to je estetski stadij, koji može završiti samo u pesimizmu i očaju. Vidjeli smo da postoje razne mogućnosti da estetik napreduje k višem egzistencijalnom stupnju, onom etičkom, kako bi moto *in vino veritas* zamijenio onim *cum pietate felicitas*.²⁰ Treba se samo odlučiti na izbor.

Za ideal etičkog stupnja Kierkegaard drži *Sokrata* koji je ispijajući pehar s otrovom žrtvovao svoj život za opće. Kad govori čisto i jednostavno o čovjeku, tvrdi da je od svih ljudi stari Sokrat najveći, junak, žrtva intelektualnosti.²¹ Za njega uvjet razumijevanja istine nije samo razum, nego i želja za učenjem istine ili strast filozofskog erosa, budući da eros čini stvari mogućim više od samog razumijevanja. A upravo su u Sokratu riječ i djela, logos i ergon jedno. Dakle, etičnost nije traženje koncepata istine, nego je radije postajanje istinom, prevođenje mogućega u realno. Ona ne proizvodi objektivne istine, nego transformira subjekt. Namjera etike ne treba biti spoznaja istine, nego trud da sama bude istina.²²

Ipak, postoje slabe točke etičkoga stadija, koje su, ukoliko se osvijeste, nužne za prijelaz u viši, religiozni stadij. Etičke postavke tiču se življenja na ispravan način, ispunjavanja dužnosti, što implicira značenje onoga *učiniti dovoljno*. Postavlja se analogno tomu ključno pitanje etike, kako znati kad si i jesi li učinio dovoljno? Tko određuje je li učinjeno dovoljno? Je li to određuje uspoređivanje s onima koji su učinili manje ili s onima koji su učinili više od tebe? Već je istaknuto da je etičko ostalo u sferi općega pa Kierkegaard drži da kad se ljudi u potpunosti podčine univerzalnim moralnim vrijednostima, izgube osjećaj za individualnu odgovornost. Dijalektika, iako progresivna, odnosi se upravo na konstituiranje individue, i to takvo da joj je zadatak odbacivati suvišne mogućnosti i izabrati samo ono što egzistenciji osigurava permanentnu vrijednost, i to kroz religiju.

RELIGIOZNI STADIJ

Ova su dva prethodna stadija samim svojim konstrukcijama ukazivala na mogućnost rasta i prijelaza u više načine bivstvovanja. Zadnji stadij koji jastvo može proživjeti unutar egzistencijalne dijalektike, najviši skok na koji se može odlučiti, jest skok u *apsurd*. Kierkegaard će najprije početi s eksplicitnom i presudnom razlikom u donošenju etičke i religiozne odluke u oprjeci *tragični junak-vitez vjere*.

---

²⁰ Usp. J. G. ROBERTSON, Søren Kierkegaard, u: *The Modern Language review* 5(1914.)4, str. 508.

²¹ Usp. J. HOWLAND, *Kierkegaard and Socrates*, Cambridge, str. 210. (konzultirano prema: www.cambridge.org/9780521862035).

²² Usp. P. HOLMER, Kierkegaard and Ethical theory, u: *The Journal of Religion* 63(1955.)3, str. 166.

Pojam tragičnog junaka opisan je likovima Agamemnona, Idomeneja i Jiftaha²³. I Agamemnon i Idomenej i Jiftah *tragični su junaci*. Odrekli su se samih sebe da bi spasili ono opće, koje je etički izraz. Pristaju na žrtvu jer su ucijenjeni zemaljskim, konačnim. Oni nisu sami u svojoj boli, s njima suosjeća narod, izvršili su ono beskonačno kretanje koje zagovara Kierkegaard i smiraj pronašli u općem. Ovo etičko samo je stupanj preko kojeg pojedinac pronalazi apsolutno ja i Boga. Ono je općevažće i nema ništa izvan sebe što bi moglo biti njegov »telos«, cilj, krajnja svrha, ono je samo svrha za sve što se nalazi izvan njega.²⁴ Zato ga i treba nadići. Kako? Ovdje se valja zaustaviti jer je karakterističnost Kierkegaardove individue obuhvaćena u jednoj kulturnoj starozavjetnoj ličnosti koja svojim primjerom zadivljuje i poziva na sljedbeništvo: To je priča o Abrahamu²⁵. Upravo ova je tema zauzimala

²³ Prva od njih priča je o mikenskom kralju Agamemnonu i kćerki mu Ifigeniji. Agamemnon je poznat po sukcesivnim pobjedama i stručnim organiziranjem vojske, kao i po strahopoštovanju koje su mu Grci iskazivali. Problem nastaje u trenutku kad Artemida traži od kralja da mu žrtvuje svoju kćer kao zadovoljštinu za njenu ubijenu posvećenu košutu. Agamemnonu je trebala Artemidina pomoć jer je zapeo u luci Aulidi sa svojim brodovljem koje je krenulo u rat protiv Troje. Kako je bio dužan svoju vojsku odvesti na sigurno i tako narodu osigurati pobjedu, kralj pristaje na žrtvu. Ifigenija dolazi uz pratnju, misleći kako će je otac predati danajskom ratniku, velikanu Ahileju, za ženu. Agamemnon bi i odustao od žrtvovanja, ali kao vrhovni zapovjednik neograničene je vlasti imao samo u bitci. Vojska je zahtijevala žrtvovanje. Kći olakšava odluku i sama odlučuje žrtvovati život. Kulminacija je trenutak uzdizanja Agamemnonove ruke s nožem i zadivljenost cijelog tabora nad Ifigenijinom hrabrošću. Obrat nastaje kad umjesto kćeri kralj probada košutu koju je Artemida zamijenila za Ifigeniju i zauvijek je odvela u svoj hram gdje ju je učinila svojom svećenicom.

Druga priča odnosi se na sadržaj Mozartove opere *Idomeneo*. Kralj Idomenej se vraća iz Troje. Nakon što je proživio veliku oluju na moru, zavjetovao se Neptunu, bogu mora, da će mu, ostane li živ, žrtvovati prvog čovjeka kojeg sretne na tlu svoje zemlje. Nažalost, to je bio njegov sin Idamant. No, kralj se sažali i pošalje sina u daleku zemlju, a Neptunova razjarena neman počne pustošiti njegovu zemlju. Čudovište ipak na kraju svladava Idamant. Otac mu priopćuje da mora poginuti od njegove ruke. Sin je hrabar i pristaje na žrtvu. Ipak u sudbonosnom trenutku njegova zaručnica Ilija nudi svoj život u zamjenu. Na tu žrtvu pokreće se Neptunov kip i zapovijeda da Idamant preuzme kraljevstvo zajedno s Ilijom, budućom suprugom. U grčkoj mitologiji priča je nešto sirovija, ali Mozart je izabrao romantičnu verziju po uzoru na Glucka.

Sličan motiv nastavlja se i u sljedećoj priči. Ona se oslanja na biblijsku anegdotu iz povijesne knjige o Sudcima (Sudci 11,30-40). Govori o Izraelcu Jiftahu koji se preporučio Božjoj providnosti u borbi protiv Amonaca koji su objavili rat izabranom narodu jer je u naseljavanju navodno preuzeo dio njihove zemlje. Jiftah se zavjetovao Jahvi da će mu žrtvovati prvoga koji iziđe iz njegove kuće da bi mu pošao u susret kad se bude vraćao kao pobjednik, ako mu u ruke preda Amonce. I Bog mu zaista pomogne, ali prva mu u susret pođe kći jedinica. To je onaj kobni dio zavjeta, koji se, bez obzira na okolnosti, morao ispuniti. Kad je to čula, kći prihvati svoju sudbinu i očevo zavjet te nakon dva mjeseca, koja su joj dana za slobodu, bijaše žrtvovana.

²⁴ Usp. S. KIERKEGAARD, *Strah i drhtanje*, Verbum, Split, 2000., str. 71.

²⁵ »Poslije tih događaja **Bog stavi Abrahamu na kušnju**. Zovnu ga: 'Abrahame!' On odgovori: 'Evo me!' Bog nastavi: 'Uzmi svoga sina, jedinca svoga Izaka koga ljubiš, i pođi u krajinu Moriju pa ga onde prinesi

središnje mjesto u srednjovjekovnom tipologijskom sustavu i omogućila paralele Starog i Novog zavjeta. Abrahamova spremnost da žrtvuje, pralik je Raspeća Isusova, a Izak koji nosi drva bio je prefiguracija Krista koji nosi križ, ovan je bio raspeti Krist, a trnov grm predstavljao je trnovu krunu.²⁶ Abraham voli Boga i vjeruje mu. Iako ne razumije Božju zapovijed i ne zna zašto je On naredio da ubije svoga sina, Abraham je bio siguran u to da mu je Bog tako naredio. Nije sumnjao. I upravo ovaj dio je važan za shvaćanje pojma apsurdna. Da, postavlja se pitanje kršenja etičkih normi, s obzirom na Abrahamovu intenciju i način na koji ju je izveo. Abraham je u etičkom pogledu ubojica, u religioznom – otac vjere, tu počinje paradoks. Njegovo žrtvovanje rezultat je teleološke suspenzije etičkog²⁷, jer etičko samo u sebi ima svrhu, dok je svrha Abrahamova čina duboko ukorijenjena u vjeri. On prepozicira dužnost svim socijalnim, moralnim zahtjevima da ne ubije Izaka i svojoj osobnoj obvezi prema voljenom sinu da bi poslušao Boga i izvršio njegovu zapovijed. Nije li to apsurd? I uz to, Abraham je morao šutjeti, nitko nije znao za njegove namjere. Naime, etika zahtijeva otkrivenost, kao što je to Kierkegaard jednostavnom lakoćom prikazao kroz tri navedena tragična junaka, ali skrivenost kažnjava, zato i osuđuje Abrahama. Ovaj šuti, ali on ni ne može govoriti da bi ga netko razumio. Prvo – jer govor donosi olakšanje i time prelazi u ono opće, drugo – to onda ne bi bio izlazak u pojedinačnost, u apsolutni odnos prema Apsolutnom. To onda ne bi spadalo u dijalektiku egzistencije. Vjera nije stvar mase, nego stvar pojedinca. Abraham u svojoj šutnji, odnosno nemogućnosti progovaranja proživljava muku i strepnju koje se ne mogu zamisliti, jer da se mogu zamisliti, paradoks bi bio ukinut.²⁸ Šutnja je tako nužnost paradoksa, a paradoks je nužni egzistencijalni organon. Cilj je u kretanju vjere.²⁹ Vitez vjere, nakon što je jedanput izabrao, nakon što je jednom u strepnji i

---

*kao žrtvu paljenicu, i uputi se na mjesto koje mu je Bog označio'... Tako pođu obojica zajedno. Onda Izak reče svome ocu Abrahamu: 'Oče!' 'Evo me, sine!' – javi se on. 'Evo kремена i drva,' opet će sin, 'ali gdje je janje za žrtvu paljenicu?'. 'Bog će već providjeti janje za žrtvu paljenicu, sine moj!' – odgovori Abraham. I nastave put. Stignu na mjesto o kojemu je Bog govorio. Ondje Abraham podigne žrtvenik, naslaže drva, sveže svog sina Izaka i položi ga po drvima na žrtvenik. Pruži sad Abraham ruku i uzme nož da zakolje svog sina. Uto ga zovne s neba anđeo Jahvin i poviče: 'Abrahame! Abrahame!' 'Evo me!' – odgovori on. 'Ne spuštaj ruku na dječaka', reče 'niti mu što čini! **Sad, evo, znam da se Boga bojiš, jer nisi uskratio ni svog sina, jedinca svoga.**' Podiže Abraham oči i pogleda, i gle – za njim ovan, rogovima se zapleo u grm... 'Kunem se samim sobom, izjavljuje Jahve: Kad si to učinio i nisi mi uskratio svog jedinca sina, svoj ću blagoslov na te izliti i učiniti tvoje potomstvo brojnim poput zvijezda na nebu i pijeska na obali morskoj!... **Budući da si poslušao moju zapovijed, svi će se narodi zemlje blagoslivljati tvojim potomstvom.**' < (Post 22,1-18)*

²⁶ Usp. J. HALL, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, August Cesarec, Zagreb, 1991., str. 2

²⁷ Usp. S. KIERKEGAARD, *Strah i drhtanje*, str. 74.

²⁸ Usp. isto, str. 149.

²⁹ Usp. R. GREEN, Enough is enough! 'Fear and Trembling is not about ethics', u: *The Journal of Religious ethics* 21(1993.)2, str. 202.

strahu učinio skok, on izabire božansko. Znajući da pred Bogom nikad nije u pravu i da ga svijest o grijehu uvijek vuče na novi skok, vitez izvršava beskonačno kretanje koje prethodi vjeri.

Kad se učini prvi izbor, odnosno prelazak iz estetike u etiku, ne može se više nazad, kad se jednom učini skok i zadobije vjera, ne može se više spuštati u etički stadij, dakle uvijek se može ići samo naprijed. Čovjek je tako vječno u krizi, jer je dolazak do vlastitog ja skok, ekstatično nastojanje dosezanja onog unutrašnjeg. Zbog toga strah, jer je svaka odluka koja se donese definitivna. Egzistent bira svoje vlastito ja koje je vječno ja u svom odnosu prema Bogu. *Ja* je tada sinteza mogućnosti i nužnosti očitovane u vjerovanju koje stoji nasuprot svakom mišljenju i predstavlja suprotnost očajanju. Čovjek i vjeruje samo pomoću apsurdna, smatra Kierkegaard, jer apsurdnost se ne nalazi u granicama razuma.

Ideal ovog zadnjeg dijalektičkoga stadija posve je dosljedno *osoba Isusa Krista*. Bog u svojoj veličini želi postati učitelj, ali brinući se za to da individuu, koja se oblikuje, koja egzistencijalno i stupnjevito raste, učini sebi jednakom. Da bi se jedinstvo ostvarilo, Bog se mora izjednačiti s učenikom. Zato će se pojaviti kao jednak onom najponiznijem, a najponizniji je onaj koji drugima služi. Bog će se dakle pojaviti uzevši obličje *sluge*. Danac je u svojim *Provokacijama* posebno inspirativno pisao o idealu religioznog stadija. Veli tamo da je Krist ponizio sebe, nije bio ponižen³⁰. Krist nije ljubav po ljudskom poimanju ljubavi. On je za našeg autora, istina, apsolutna istina. Naime, Bog je poslao anđela da zaustavi Abrahamu ruku u trenutku žrtvovanja Izaka, ali kad su Krista pribijali na križ, Bog je šutio, Krist je savršeni jaganjac i zato implikativno – ideal.

Na kraju ovih izlaganja o stadijima možemo zaključiti kako je za Kierkegarda znak da je netko uistinu ostvario odnos s trajnim vidom egzistencije taj, da se njegov život uistinu izmijenio zbog toga i pomoću toga. Takva osoba nije religiozni vjernik, nego religiozni egzistent jer je njegov život svjedočanstvo te i takve činjenice. To je život objektivne nesigurnosti jer važnost originalnoga religioznog života ne može biti racionalno dokazana ili opravdana.³¹ Upravo ova nesigurnost rađa jednu jaspersovku graničnu situaciju, zanimljiv egzistencijal, a to je očaj, odnosno očajanje. Upravo će ono i biti kruna egzistencijalne dijalektike jer će dati jedan eksplicitni rezultat koji od početka apostrofira Danac: individuu.

³⁰ C. E. MOORE (ur.), *Provocations. Spiritual writings of Kierkegaard*, The Bruderhof Foundations, Farmington, 2002., str. 223. »Christ humbled himself-not: was humbled.«

³¹ Usp. M. WATTS, *Kierkegaard*, str. 203.

Individuacija kao *ωμέγα* egzistencijalne dijalektike

Kao esencijalno obilježje egzistencije stoji samo to da ona jedino individualno ima neko realno značenje. Egzistirati se može samo kao individualnost, a ova se opet ostvaruje reflektivno. Neponovljivost refleksije počiva na njezinu individualnom karakteru. Ona nije samo individualna, već i individualizira. U estetskom stadiju jasno je naglašeno kako umjetnost uvijek upućuje na individualnost³².

Postoje ipak neki određeni uvjeti koje osoba mora ispunjati da bi uopće dosegla vrhunac individualnosti. Ti uvjeti imaju svoj temelj u općenitom shvaćanju definicije istine koju Kierkegaard smatra subjektivnom. Istina bi za njega bila relacija misli i vlastitog bića. U suprotnosti prema Kantu, koji je definirao istinu kao statično slaganje misli i objekata, Kierkegaard naglašava da je iskustveno biće objekt mišljenja te ovim postavlja u proces postajanja, budući da je objekt uvijek u promjeni, odnosno promjenjiv. Implicitno rečenomu, istina je nešto što uključuje misleći subjekt, ona je relacija između načina subjektova mišljenja i njegova konkretnog bića, čime je u potpunosti upućena sama na sebe. Kierkegaard je mišljenja da pitanje što je istina, mora postati ono *Kako ja mogu živjeti istinski*.³³ Ako se iz apstraktnog pitanja što, izbaci sve ono što bi se odnosilo ujedno i na kako, onda bi to bilo potpuno beznačajno za egzistirajuću individuu. Ono *gdje* istine je zapravo *kako* je ostvarena u konkretnom ljudskom bivanju. Međutim, pitanje koje se ovdje nameće jest što me to uopće tjera da spoznajem istinu, da ona postane dio moga bića? Put pronalaska istine, a samim time i ostvarivanja individualnosti kroz dijalektički razvoj, vidjeli smo, nije lagan. U sebi uključuje probavljanje prvih dvaju stadija, estetski i etički, koja su praćena jednom posebnom dimenzijom *očajanja* (pojam koji najiscrpnije objašnjava u djelu *Bolest na smrt*, 1849.). Očaj postoji u svakom čovjeku jer ne biti očajan mora značiti uništenu mogućnost da čovjek to može biti.³⁴ Očajanje se proživljava jer čovjek nije svjestan da je određen kao duh i ono je najbolnije u prvom – estetskom stadiju. Kierkegaard zahtijeva da se osoba probija i krvari kroz očajanje, da bi dosegla izbavljenje u predanju, i to snagom apsurdna. U očajanju se tada pokazuje da etički stadij nije zadnja etapa na životnom putu individue jer je utemeljena na iluziji humanizma koja ne može prepoznati postojanje transcendentnog kao elementa ljudskog života. Tu se ličnost ne želi poniziti pred svojom slabošću, malenkošću, grješnošću, da bi tako ponovno pronašla sebe – ona u svom očajanju ništa ne želi čuti o sebi.

Jastvo je nešto što treba postići. Svako ljudsko biće predestinirano je da postane samosvjesno ja. Mnogi nikada toga ne postanu svjesni pa i ne dosegnu svoje ja u

---

³² Usp. M. BENSE, *Estetika*, str. 105.-106.

³³ Usp. M. JACOBY, Kierkegaard on truth, u: *Religious studies* 38(2002.)1, str. 29.-30.

³⁴ Usp. S. KIERKEGAARD, *Bolest na smrt*, str. 11., str. 13.

punini. Ja je fundamentalno zadatak, nešto što trebamo dosegnuti vlastitom dinamičnošću, a nije nešto što već zatječemo kao bivstvo u nama. Znači da nema tog metafizičkog temelja koji bi nas izgradio ili učinio pojedincima. To je zadaća iskustva i u tom iskustvu našega osobnog izbora. Kod Kierkegaarda očaj je uvjet koji tjera da grcamo za istinom koja će oblikovati individualitet. Biti ljudsko biće tako nije već bivanje onim ja, ali jest bivanje subjektom zadatka da postanemo sobom. Svoj oblik opstojnosti mi određujemo sami u riskantnoj temeljnoj odluci. Zato se Kierkegaard odlučio na maksimu *samoga sebe izabrati*, a ne samoga sebe spoznati. Time proces upojedinjenja nikako nije zgotovljen, ali implicitno sadrži itekako plodnu spoznaju.³⁵ Očaj koji je specifična ontološka disfunkcija, nastupa upravo onda kada ono ja ne uspije doći do svojega odgovarajućeg, pomirujućeg egzistencijalnog stadija ili stupnja svijesti. Ljudsko je biće naime, sintetički agregat oprječnih elemenata; sinteza beskonačnosti i konačnosti, vremenitog i vječnog, slobode i nužnosti. Ono nije toliko mreža cjelovitih komponenata koliko nagomilavanje oprječnosti; aktivno, samosvjesno, koje se drži zajedno i uzeto kako totalitet odgovara pojmu ja.³⁶ Ja/duh koji izniče iz oprječnosti, aktivna je relacija jer svijest nije jednostavno zrcalo na kojem se događa refleksija, nego je duh, ja, dinamički princip dovođenja u zajedništvo.

Cilj je, smatra on, našega konstantnog upiranja da se ostvarimo u egzistencijalnoj punini. Svaka osoba razumije istinu mnogo bolje nego što je živi. Zašto onda ne čini više? E, u tom grmu leži zec! Ono što nama stvarno nedostaje u životu jest da nam bude savršeno jasno što nam je činiti, ne što nam je znati, osim utoliko ukoliko rezoniranje mora prethoditi svakoj akciji. Svrha je razumjeti sebe, vidjeti što Bog uistinu hoće da učinimo. Svrha je pronaći istinu koja je istina za nas i da pronaći ideju za koju možemo živjeti i umrijeti. Što nam, pita se Kierkegaard, vrijedi otkrivanje objektivne istine ili proučavanje filozofskih sustava u kojima pronalazimo nedosljednosti; što nam vrijedi biti u stanju razviti teoriju države i kombinirati sve pojedinačnosti u jednu jedinu cjelinu te tako konstruirati svijet u kojemu i ne živimo; što bi vrijedilo objašnjavati značenje kršćanstva, ako to nema dublji značaj za nas i naš život, što bi vrijedilo kad bi istina stajala ispred nas, hladna i gola, izazivajući u nama jezu i strah umjesto vjernu odanost? Kierkegaard ne poriče da postoji imperativ razumijevanja, ali on mora biti unesen u individuin život, i to je ono što se prepoznaje kao najvažniju stvar.³⁷

³⁵ Usp. I. ČEHOK, I. KOPREK, *Etika – priručnik jedne discipline*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 249.-250.

³⁶ Usp. P. STOKES, *Kierkegaard's mirrors. Interest, self and moral vision*, New York, Palgrave macmillan, 2010., str. 64.

³⁷ Usp. C. E. MOORE (ur.), *Provocations. Spiritual writings of Kierkegaard*, str. 264.-265.

Zaključak

Kierkegaard je, možemo tako reći, prvi moderni filozof koji skreće pogled na probleme čovjeka, individue uvodeći u filozofiju pojmove osobnog iskustva poput straha, tjeskobe, nade i smrti. On se nije bavio jednakošću ljudi, nego kršćanskom individualnošću nasuprot gomili. Njegova egzistencijalna dijalektika u prvi plan stavlja pojedinačno, koje stupnjevito prebrođuje egzistencijalne etape i od trenutka do trenutka živi i pati u slobodi. Uzmemo li u obzir da je filozof sâm iskusio sva tri stadija koja su nužna za odabir sebe u apsolutnom odnosu prema Apsolutu, postavljamo se u odnos prema čovjeku koji misli vječnost, koji poziva na konstantno ostvarivanje vlastitog bivstva, iskreno savjetujući da nikad, ni pod kojim uvjetima ne padamo nazad, dajući nam najprije Abrahama, a zatim lik Krista za vječni primjer i inspiraciju.

Podemo li od estetike, zadržat ćemo se na osjetilnosti, ali kratko, tek toliko da svijest detektira neposrednost i time se transformira u ideju koja je našla svoj apsolutni medij, odnosno izabrala samu sebe u etičkom izrazu. Tu nije kraj jer granica individue nije u općem koje je simbol etičkog. Pomoću životnog paradoksa, vjerujući snagom apsurdna, egzistirajući u religioznoj sferi ponavljanjem skokovite odluke, strahuje se i drhti, oslobađajući se tako svake tjeskobe. Bog je jamac te ljubavi koja se u sebi ponizila da bi, kako Kierkegaard tvrdi, dokazala čovjeku da ga želi učiniti jednakim sebi ukoliko izabere njen put žrtvovanja, služenja i vjere. Oni koji žive etički, naravno uživaju i estetičke vrijednosti, ali njima ne upravlja želja i ugoda. Jednako tako religiozna egzistencija uključuje i etičku i estetičku sferu, ali su joj religiozne vrijednosti dominantne.

Pokušavajući razumjeti Kierkegaarda i njegovu filozofiju na kraju dolazimo do toga da razumijemo sami sebe. On je, kao filozof egzistencije, uspio nadopuniti sve sfere ljudske emocionalnosti, ne ostajući tako jednodimenzionalan u dostizanju onoga što ga je zapravo zaokupljalo – priče o individui. Tako će svaki čovjek, ukoliko ne želi obitavati u blatu osjetilne neposrednosti, prolazeći kalvariju zahtjevnog egzistencijalizma, doći do svog maksimuma, svoje stvarnosti, boreći se permanentno sa sobom za sebe, da se sutra može okrenuti i s ponosom izjaviti da je izabrao na putu kojim samo on sâm može proći.

KIERKEGAARD'S CONCEPT OF EXISTENTIAL DIALECTIC

Ita Lučin*

Summary

Although a well-known opponent of Hegel's speculative philosophy, Kierkegaard, in his philosophical thought, nevertheless assumed and of course modeled precisely a dialectic approach to life. Instead of ignoring the self and holding it under the discipline of absolutist whirlwind, with existential dialectic he elevated the person and as the result of all of life's aspirations he set the individual as the only goal. It is precisely this dialectic that will involve within itself the aesthetics, ethics and as a culmination religion, and through Don Juan, Socrates and Christ it will try to serve as a guide to gain oneself, always and again fully and with the power of the absurd by abandoning oneself to God, through the power of silence and constantly overcoming despair. The outcome is promising, it is gaining the self.

Keywords: *existential dialectic, stages, individual, absurd, decision*

---

* Doc. dr. sc. Ita Lučin, Faculty of Humanities, University of Mostar, Matice hrvatske b.b., 88 000 Mostar, Bosnia and Herzegovina, itasakota@gmail.com